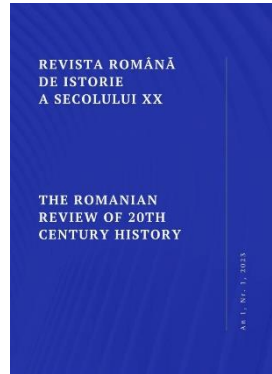

**Revista română de istorie a
secolului XX**

•

**The Romanian Review of 20th
Century History**

No. 1/2023

Title: *Câmpuri culturale germanofone în România Mare după 1918*

English title: *German cultural fields in Greater Romania after 1918*

Author: Andrei CORBEA-HOIȘIE

Pages: 229-246

Language: Romanian

Citation: Andrei Corbea-Hoișie, „Câmpuri culturale germanofone în România Mare după 1918”, in *RRISXX*, 1, 2023, p. 229-246.

URL: <https://revista.cis20.ro/rrisxx-1-2023/>

Published under the aegis of the [Centre for 20th century history](#), Faculty of History, “Alexandru Ioan Cuza University” of Iași

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023
ISSN 3008 – 5071

Câmpuri culturale germanofone în România Mare după 1918

Andrei CORBEA-HOIȘIE*

În fraza cu care începe capitolul dedicat literaturii de limbă germană din Transilvania de după 1918 din cartea publicată la Leipzig în 1939, cu titlul *Die Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, autorul său Karl Kurt Klein – aflat atunci în vârful carierei sale de germanist și profesor universitar în România – se poate citi o observație destul de neobișnuită ca formulare pentru un studiu de istorie literară: „Posibilitatea, articulată cu voce scăzută și incredulitate, ca Transilvania să revină după război României, li se va fi părut bărbaților aflați la cârmă în 1914 ca o prăbușire în prăpastie”¹. La 29 decembrie 1918, după ce cu o lună în urmă o „adunare națională” românească proclamase la Alba Iulia alipirea necondiționată a Transilvaniei la Regatul României, regele Ferdinand a semnat Decretul consfințind actul Unirii; politicienii și demnitarii sași din Transilvania se aflau în fața unui „fapt împlinit”. Majoritatea acestora a înțeles imediat că a persista în vechile loialități era lipsit de sens și contraproductiv vizavi de realitatea prezenței armatei române în provincie, încât deja la 8 ianuarie 1919 o „adunare națională” a sașilor, convocată de Consiliul Național German al acestora, a adoptat o Declarație clară de adeziune la Unire²; 20 de ani mai târziu, Karl Kurt

---

* Prof. univ. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, corbea.hoisie@gmail.com

¹ Karl Kurt Klein, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland: Schrifttum und Geistesleben der deutschen Volksgruppen im Ausland vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, p. 411.

² Vezi Harald Roth, *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918-1919*, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1993, p. 48-63;

Klein aprecia că, odată cu acest moment, sașilor transilvăneni le-ar fi revenit, între altele, misiunea „de a oferi un sprijin solid fuziunii tuturor comunităților germane împrăștiate în toate provinciile României Mari”³. De altfel, reprezentanții Consiliului Național German („Volksrat”)⁴ din Bucovina au fost aceia care au luat inițiativa organizării unei întâlniri a delegațiilor tuturor acestor comunități, întâlnire care a avut loc de sărbătoare Rusaliilor 1919 la Sibiu, unde s-a și decis fondarea unei „Asociații a Germanilor din România Mare” („Verband der Deutschen in Grossrumänien”)⁵. Bănățenii li s-au alăturat abia în septembrie 1919, după ce se consumase împărțirea provinciei între România și Serbia, iar basarabenii și-au făcut apariția abia la conferința comună din septembrie 1921 la Cernăuți, momentul când Asociația a luat ființă oficial, sub președinția lui Rudolf Brandsch, unul dintre cei mai fervenți partizani din rândul sașilor ai unei politici „comune” a tuturor „etnicilor” germani din România⁶.

Numeric, „germanii” din Regatul României în noile sale granițe stabilite prin tratatele de la Versailles, Saint-Germain, Trianon și Neuilly păreau a constitui o forță politică deloc neglijabilă, mai ales în condițiile legii cu privire la votul universal adoptată după 1918⁷. Față de totalul de 715.902 persoane ale populației autodeclarată „germană” la începutul anilor 20 (3,8% din totalul populației României)⁸, ponderea fracțiunii germanilor din Parlamentul de la București de după alegerile din 1919,

---

Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, München, Langen Müller, 1998, p. 173-174.

³ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, nota 1, p. 411.

⁴ Consiliul Național German („Volksrat”) din Bucovina a aprobat alipirea provinciei la România deja în ședința „Congresului General” al Bucovinei din 28 noiembrie 1918. Vezi Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrasowitz, 1993, p. 217.

⁵ Harald Roth, *op. cit.*, nota 2, p. 101; Harald Roth: *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1994, p. 52.

⁶ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 53.

⁷ Claudia Gilia, *Sisteme și proceduri electorale*, București, C.H. Beck, 2007, p. 110.

⁸ Karl Braunias, *Das Deutschtum in Grossrumänien*, Hermannstadt, Druck der Ostdeutschen Druckerei und Verlags A.G., 1923, p. 5.

cu 26 de deputați și senatori, părea foarte promițătoare⁹. În același timp însă, ținând seama de diferențele apreciabile în conținuturile memoriei colective ale fiecărui grup de „coloniști”, cu istoriile diferite despre așezarea lor în respectivele provincii și despre interferența lor nu odată conflictuală cu celelalte grupuri etnice și cu structurile statale locale, de diferențele apreciabile în evoluția lor socială și instituțională – inclusiv a instituțiilor religioase și școlare proprii –, dar și de împrejurările politice și culturale care le-au determinat existența în deceniile de dinaintea Primului Război Mondial (între altele problematica identitară a utilizării limbii materne), premisele găsirii/inventării unui „numitor comun” în afara mărcii „etnice”, legate de originea colectivă într-o indefinită „Germanie” a trecutului, păreau mai curând divergente.

Deși modelul riguros al sașilor transilvăneni în organizarea internă pe „consilii etnice” („Volksräte”) a fost preluat de grupurile germane din toate celelalte provincii românești, referințele „lumii” săsești din Transilvania, rezultat al unei tradiții seculare istorice și culturale, în comparație cu circumstanțele locale din Banat, Bucovina și cu deosebire în Basarabia și Dobrogea erau dificil de impus. În modul cel mai evident s-a manifestat raportarea conștientă la propria limbă germană săsească (colorată dialectal) la sașii transilvăneni (224.000 persoane conform recensământului din 1920), limbă pe care, împreună cu rețeaua școlară de care era legată, reușiseră parțial să o conserve – în baza vechilor privilegii de autonomie pe care, după 1867, guvernul de la Budapesta refuza să le mai recunoască, dar contând și pe influența propriei Biserici de rit reformat luteran – împotriva ofensivei agresive de maghiarizare din jumătatea ungară a Monarhiei habsburgice. Nu întâmplător, politicianul sas Hans Otto Roth revendica preeminența sașilor în fața noilor „consângeni” din România, evidențiind misiunea „Asociației

---

⁹ La alegerile parlamentare din 20 noiembrie 1919 au fost aleși 26 de deputați și senatori germani din Transilvania, Banat, Basarabia și Bucovina, dintre care 21 s-au constituit în „Partidul popular german” („Deutsche Volkspartei in Rumänien”); rezultatele alegerilor din anul următor au condus la o drastică reducere a numărului de deputați și senatori germani la 15. Vezi în Paul Șeulean, „Die Tätigkeit der deutschen Parlamentarier im gesetzgebenden Gremium Rumäniens (1919-1929)”, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Jhrg. 60 (2017), p. 92-118.

germanilor”, condusă mai ales de activiști transilvăneni, de „a oferi stabilitate și solidaritate elementului etnic recâștigat în Banat și Basarabia în constituirea unei vieți culturale și spirituale”¹⁰.

Comunitățile de origine germană din cele două provincii amintite fuseseră realmente și cele mai afectate, chiar dacă într-o manieră cu totul diferită, de o politică sistematică de deznaționalizare. Șvabii dunăreni, majoritar catolici, așezați în Banat de la începutul secolului al XVIII-lea – în 1920, după împărțirea provinciei cu Serbia, numărau 268.000 de persoane) – au avut dificultăți în a rezista în a doua jumătate a secolului al XIX-lea presiunii statului centralizat ungar asupra limbii și sistemului propriu de învățământ; nu doar pătura urbană, ci și multe familii de țărani au cedat tentației, stimulată și de biserica catolică, de adaptare la „cultura dominantă” de limbă maghiară¹¹ – una dintre urmările acesteia s-a manifestat de altfel și în confruntarea politică de după 1918 dintre un partid loial Ungariei și cel favorabil alipirii la România¹². În Basarabia, unde coloniștii germani, cei mai mulți de confesiune evanghelică, s-au stabilit cu concursul autorităților ruse în primele decenii ale secolului al XIX-lea, bucurându-se inițial de câteva privilegii, printre care și un rudiment de autoadministrare, războiul cu Puterile Centrale a provocat un șir de măsuri severe mai cu seamă împotriva învățământului în limba germană; pasul următor, pe care doar Revoluția din 1917 l-a împiedicat, ar fi constat în exproprierea totală și deportarea în masă în Siberia a tuturor locuitorilor din așezările germane din jurul Mării Negre¹³.

---

¹⁰ Apud Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1933)*, München, R. Oldenbourg, 1996, p. 119.

¹¹ Printre altele Ingomar Senz (Hrsg.), *Donauschwäbische Geschichte*, Bd. 2, *Wirtschaftliche Autarkie und politische Entfremdung 1806 bis 1918*, München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1997, p. 265-327, 353-414. Și mai dramatică din această perspectivă s-a dovedit situația germanilor din Maramureș și Sătmar. Vezi între altele Ernst Hauler, *Tausend Jahre deutsche Siedlungen in der Region Sathmar*, München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1997.

¹² Vgl. u.a. Georg Wildmann, *Donauschwäbische Geschichte*, Bd. 3, *Die Tragödie der Selbstbehauptung im Wirkungsfeld des Nationalismus der Nachfolgestaaten 1918 – 1944*, München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1997, p. 212-261.

¹³ Vezi între altele Ute Schmidt, *Bessarabien: deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer*, Potsdam, Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2012, p. 284-288.

Reprezentanții comunităților de aici, preponderent rurale și destul de izolate una de alta, s-au arătat însă destul de sceptici față de Unirea Basarabiei cu România; abia în 1920 a fost fondată aici o organizație a germanilor (circa 79.000 de persoane) sub numele de „Poporul german al Basarabiei” („Deutsches Volk Bessarabiens”).¹⁴

În privința situației speciale din Bucovina, despre care Karl Kurt Klein susținea încă în 1939 că „puterea de atracție spațială, etnică și rasială a limbii și culturii germane” ar fi creat acolo „o atmosferă singulară de spiritualitate germanofonă”,¹⁵ – ceea ce, dincolo de eufemismul formulei, încerca să descrie realitatea unei opțiuni solide pentru limba și cultura germană exprimată cu precădere de populația evreiască a fostei provincii habsburgice, unde la recensământul din 1910 95% din populația de confesiune israelită declarase germana drept limbă de „conversație” – n-a existat nici o îndoială că după război drumurile evreilor considerați în perioada austriacă de „naționalitate germană” și cele ale „germanilor creștini”, care se separaseră politic de cei dintâi încă la 1897, urmau să se despartă definitiv, dată fiind recunoașterea de către autoritățile române a unei „etnii evreiești” separate. Simptomatică a fost deja atitudinea diferită a Consiliilor Naționale ale germanilor și evreilor față de alipirea Bucovinei la România, acceptată simbolic de primul prin chiar participarea la „Congresul” de la Cernăuți din 28 noiembrie 1918, boicotat însă de al doilea¹⁶. Contradicțiile confesionale și ideologice (între catolici și protestanți pe de o parte, creștin-sociali și naționaliști germani pe de alta) din comunitatea destul de pestriță ca origine (Boemia, Suabia, Zips etc.) a celor 73.000 de persoane declarate ca atare în 1910, trăind cu precădere în zone rurale, nu s-au armonizat multă vreme, în ciuda pretensei „germanități” comune, în numele căreia fusese operată diferențierea de evreii care nu renunțaseră la apartenența virtuală la o „națiune culturală germană”¹⁷.

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 289-293.

¹⁵ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 379.

¹⁶ Vezi între alții Martin Broszat, „Von der Nation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. Und 20. Jahrhundert”, în *Historische Zeitschrift*, Jhrg. 200 (1965), p. 572-605; Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 182-186, 215-218.

¹⁷ Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 104 și urm.

*

Întrebarea dacă fraza din primul paragraf al propunerii de statut al Asociației Germanilor din România, unde se poate citi explicit că „germanii din Regatul României formează o națiune unitară”, ține de o pură fantasmă, este cât se poate de legitimă¹⁸. Mai cu seamă în cercurile săsești se insista asupra forței – dovedite ulterior ca iluzorie – a germanilor, pentru a obține de la negociatorii români în primele luni de după terminarea războiului concesiile maxime, precum restaurarea vechiului statut al autoadministrării săsești¹⁹ sau crearea unor colegii electorale „naționale”²⁰. Dincolo de asemenea reprezentări, dovedite ca incompatibile cu refuzul principial al noilor autorități de a recunoaște autonomii teritoriale în granițele României Mari, se spera cel puțin într-o rezistență comună la presiunea centralistă, foarte devreme perceptibilă, dinspre București – de exemplu în înfăptuirea reformei agrare, în politica școlară și bisericească restrictivă sau în limitarea ariei de folosință a limbii materne.

„Trezirea” vizavi de spațiul de manevră limitat al Asociației Germanilor din România a venit însă curînd: în afara activității parlamentare comune a așa-zisului „Partid parlamentar german” („Deutsche

---

¹⁸ Harald Roth, *op. cit.*, 1993, p. 103. Asemenea proiecții spațiale au apărut încă înainte de Primul Război Mondial: Karl Kurt Klein elogia de exemplu viziunea bucovineanului Raimund Friedrich Kaindl, a unei „germanități carpatice” unitare și independente de cea „austro-catolică sau pruso-protestantă”, a cărei „continuitate în țările Carpaților” o evoca – vezi, Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 225. În ciuda răspândirii geografice a ținuturilor de baștină a germanilor din România Mare, unii dintre politicienii acestora credeau în efectul presupus ca „magic” al lui *regere fines*, cu alte cuvinte a actului prin care se trasează acele *limites* ce delimitează o *regio*, capabile să separe din punct de vedere spațial-teritorial un „înafară” de un „înăuntru” și ceea ce este „propriu” de ceea ce este „străin”, act capabil să „formeze” prin *auctoritas* inclusiv mecanismele identitare ale ființelor umane. Vezi Emile Benveniste, citat după Pierre Bourdieu, „L’identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l’idée de région”, în *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. 35 (novembre 1980), p. 63-72, aici p. 65.

¹⁹ Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 74 și urm.

²⁰ Harald Roth, *op. cit.*, 1993, p. 105.

Parlamentspartei" – fracțiunea parlamentarilor germani), politica cotidiană concretă a rămas un domeniu rezervat organizațiilor locale²¹, al căror nume indica deja o ancorare nu doar teritorială, ci și într-o tradiție separată istorico-culturală: de pildă „Deutsch-Sächsischer Volksrat für Siebenbürgen” (înființat în ianuarie 1920) sau „Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft” în Banat (constituită în martie 1922). Era limpede, fie că se prefera soluția acțiunii politice „comune” tuturor germanilor sau cea limitată la domeniul de interese al sașilor,²² că obiectivul construcției politice a unui sentiment de apartenență „culturală” a tuturor grupurilor de urmași ai coloniștilor germani de odinioară la o colectivitate „germană” – prezentă deja ca „profil identitar” comun²³ la o foarte subțire pătură intelectuală – reprezintă un proiect de lungă durată. De altfel, între acțiunile „Asociației Germanilor din România Mare” cele mai vizibile au fost cele întreprinse de „oficiul cultural” („Kulturamt”) fondat în februarie 1922 la Sibiu sub direcția lui Richard Csaki, oficiu care și-a propus explicit să cultive „nivelarea culturală” între comunitățile germane („etnice”)²⁴. Csaki însuși, teolog și germanist dintr-o familie săsească transilvană, cu studii la Cluj și în Germania, a editat începând cu 1919 o revistă culturală, *Ostland*, declarându-se ca propagator asiduu

---

²¹ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 53 și urm.

²² Konrad Gündisch, *op. cit.*, nota 2, p. 186. Contradicțiile adânci și controversale dintre cele două figuri importante ale elitei politice a germanilor din România în perioada interbelică, Hans Otto Roth și Rudolf Brandsch, au fost declanșate și de opiniile lor divergente asupra eficienței acțiunii politice a minorității germane: Roth avantaja activitățile concentrate asupra problematicei locale săsești (așa-numita soluție „kleinsächsisch”), Brandsch o politică „germană comună” („gesamtdeutsch”), în interesul întregii „etnii” germane din România Mare.

²³ Michael Markel, „<Ich wohne in Europa/Ecke Nummer vier>: Identitätsprobleme einer Minderheitenliteratur im Spiegel der siebenbürgisch-deutschen Literaturgeschichte”, în Anton Schwob (Hrsg.), *Deutsche Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1992, p. 163-175, aici p. 167.

²⁴ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 59 și urm. Reprezentanțele diplomatice ale Reich-ului în România urmăreau de altfel îndeaproape „diviziunile și curentele contradictorii în fiecare din provinciile locuite” de germani, în *Ibidem*, p. 57.

al unei „apropieri spirituale și sentimentale puternice între grupurile etnice germane din România Mare”²⁵. Deja pluralul conștient pronunțat în acest articol programatic din primul număr al revistei *Ostland* anunța planul cuprinzător inițiat și aplicat de „oficiul cultural” al lui Csaki în anii următori prin numeroase turnee de conferințe incluzând cătunele cele mai îndepărtate, prin subvenții pentru biserici, școli, asociații, biblioteci populare sau ansambluri teatrale de amatori, donații de cărți, cursuri de vară, burse pentru elevi și studenți, ajutoare pentru studii în Germania, răspândirea de manuale în limba germană, sprijinul pentru presa de limbă germană cu ambiții supra-regionale (ca de pildă *Deutsche Tagespost* de la Sibiu, cu o ediție la Cernăuți), constituirea unui cerc de colaboratori din toate provinciile pentru *Ostland*, considerată publicație semioficială a Asociației etc.²⁶, totul în vederea construirii treptate a unei rețele de schimburi culturale între germanii din toate provinciile României.

Chiar dacă s-au conturat astfel premise ale unui „spațiu vital și comunicațional” aproximativ „comun”²⁷ al „minorității” germane, tratate oricum la modul omogen de către autoritățile statului național român, dezbateră iscată de subtitlul revistei culturale *Klingsor*, fondate la

---

²⁵ *Apud* Michael Markel, *op. cit.*, p. 170.

²⁶ Horst Schuller Anger, Horst Fassel, „Abriss rumäniendeutscher Publizistik”, în Joachim Wittstock, Stefan Sienerth (Hrsg.), *Die rumäniendeutsche Literatur in den Jahren 1918-1944*, Bukarest, Kriterion, 1992, p. 99-130, aici p. 104; Horst Fassel, „Aspekte einer geschichtlichen Kontinuität. Gruppenselbstverständnis in ein- und mehrsprachigen Periodika in Rumänien”, în Anton Schwob (Hrsg.), *Methodologische und literarhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1994, p. 123-140, aici 126-128; Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 146-148.

²⁷ Peter Motzan, „Die Szenerien der Randes: Region, Insel, Minderheit. Die deutsche(n) Literatur(en) in Rumänien nach 1918 – ein kompilatorisches Beschreibungsmodell”, în Eckhard Grunewald, Stefan Sienerth (Hrsg.), *Deutsche Literatur im östlichen und südöstlichen Europa*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1997, p. 73-102, aici p. 76.

Brașov în 1924 – „o revistă transilvană”²⁸ – probează o gândire identitară remanentă inclusiv în cercurile unor intelectuali rafinați, pentru care deschiderea către lumea modernă nu se putea efectua decât în relație nemijlocită cu „localismul” („Bodenständigkeit”), concept introdus chiar de Richard Csaki²⁹. Dialectica plină de nuanțe, care, prin accentuare, ar fi trebuit să conserve specificitatea „germanilor estici” în raport cu întregul culturii și literaturii germane³⁰, funcționa însă în praxisul cultural cotidian al comunităților germane din România într-un mod mult mai prozaic: „Conceptul de «cămin» («Heimat» n.n.) sugera determinarea din punct de vedere spațial și istoric, ca și acela de scriitor, [...], a cărui accepțiune le pretindea literaților să-și asume rolul de curator și purtător de cuvânt ai micii etnii din care proveneau”³¹. Puținele antologii și reviste care i-au reunit pe autorii de limbă germană din toate regiunile României – inclusiv pe cei evrei din Bucovina – nu erau potrivite (ca răspândire și autoritate) pentru depășirea barierelor tradiționale, iar conectarea episodică a publicațiilor postexpresioniste din Cernăuți, Brașov și Sibiu ține mai curând de integrarea lor în dimensiunea continentală a mișcării decât de constituirea unui pol local al modernismului emancipator³². „Evoluțiile literare în provincii s-au produs defazat unele de altele, în relativă autonomie și nu în același ritm”³³, încât Karl Kurt

---

²⁸ Horst Schuller Anger, *Kontakt und Wirkung. Literarische Tendenzen in der siebenbürgischen Kulturzeitschrift „Klingsor”*, Bukarest, Kriterion, 1994, p. 39; Apud Michael Markel, *op. cit.*, p. 170.

²⁹ Apud Michael Markel, *op. cit.*, p. 169. Vezi și Michael Markel, „Expressionismus in der rumäniendeutschen Literatur”, în Anton Schwob, Brigitte Tontsch (Hrsg.), *Die siebenbürgisch-deutsche Literatur als Beispiel einer Regionalliteratur*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1993, p. 141-196, aici p. 192.

³⁰ Se pare că Oskar Walter Cisek ar fi fost cel dintâi care a pus în circulație în 1920 conceptul comun de „literatură est-germană” („Ostdeutsche Literatur”). Vezi în Michael Markel, *op. cit.*, p. 170.

³¹ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 81.

³² Avem în vedere periodicele cu tentă expresionist târzie care au apărut scurt timp la Cernăuți (*Der Nerv*), la Brașov (*Das Ziel* și *Das neue Ziel*) și Sibiu (*Frühling. Blätter für Menschlichkeit*). Vezi Michael Markel, *op. cit.*, p. 188-194; Peter Motzan, *op. cit.*, p. 81.

³³ *Ibidem*.

Klein nu găsea nici un motiv să trateze literatura „germanității” din România altcumva decât pornind de la vechiul și deja verificatul criteriu spațial-teritorial.

Categoriile estetice sunt de prisos în modelul descriptiv ce se potrivește, după opinia noastră, încercării de a surprinde această configurație în dinamica ei³⁴. Acele formațiuni care ar fi putut servi drept „cadru” al producției de bunuri culturale în interacțiunea dintre actori și instituții fixați/fixate temporal și spațial în comunitățile germanofone diferențiate regional în Transilvania, Banat, Bucovina sau Basarabia pot fi considerate, în termenii lui Pierre Bourdieu, drept „câmpuri autonome ale producției culturale”³⁵, a căror dinamică depinde de o țesătură de relații funcționale, și ele condiționate istoric, de producție, distribuție și receptare. Aceste canale, activate în împrejurările specifice ale deceniilor de dinaintea Primului Război Mondial, prin care raporturile „de forțe” au modelat profilul specific al fiecărui câmp cultural local, s-au re-produs după 1918, căci, dincolo de constelațiile politice schimbate, actorii și instituțiile s-au menținut într-o relativă stabilitate. O „proiecție” precum cea pe care Michael Markel a propus-o pentru condiția oricărei literaturi „minoritare” se potrivește bine situației din România anilor '20

---

³⁴ Karl Kurt Klein a evitat explicit în prezentarea literaturilor germane „exterioare” criteriul estetic (Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 7).

³⁵ Observația metodologică formulată de lingvistul Hermann Paul într-un cu totul alt context, după care „în centrul unei expuneri [...] nu trebuie plasate produsele, ci acele temeuri ale căror manifestări ele sunt” – o frază citată de Peter Motzan în favoarea reprezentării proprii despre cultura germanilor din România, reprezentare subsumabilă geografiei culturale, pe care o introduce prin concepte precum „regiune”, „insulă”, „minoritate” (vezi Peter Motzan, *op. cit.*, p. 76), – face (parțial) legătura cu unul din conceptele de bază a sociologiei formelor simbolice elaborată de Pierre Bourdieu: *habitus*, „sistemul de dispoziții durabile” aflate în spatele percepțiilor, acțiunilor și judecăților individuale, conectat cu corelatul său conceptual „câmp”, sistemul relațiilor obiective pe care se desfășoară luptele concurențiale de legitimare între actorii individuali. Vezi Joseph Jurt, *Das literarische Feld. Das Konzept Pierre Bourdieus in Theorie und Praxis*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, p. 71-108. Vezi și Beate Kraus, Günter Gebauer, *Habitus*, Bielefeld, Transcript, 2002.

ai secolului trecut, când statul centralist guvernat de la București s-a substituit în România foștilor factori de presiune de la Budapesta (pentru Transilvania și Banat) și Sankt Petersburg (pentru Basarabia): „Acele minorități lipsite de o existență privilegiată sau asigurată printr-o generoasă protecție democratică se tem pentru continuitatea lor și tind să investească totul pentru supraviețuirea colectivă. Literatura lor, confiscată de lupta pentru conservarea speciei, este înclinată spre didacticism, eficacitate fixată pe utilitatea publică, conservatorism, hipertrofie a istoricismului și afirmare egocentrică de sine”³⁶.

Acest tip de „narcisism” cultural a constituit, în afara deficitelor logistice obiective, principala piedică în calea eforturilor „oficiului cultural” de la Sibiu de a stabili punți de comunicare interprovinciale în distribuția și receptarea unor bunuri culturale presupuse ca reciproc utile. S-au adăugat aici și dificultățile contactului direct între șvabii bănățeni catolici sau germanii basarabeni³⁷ cu politicienii sau activiștii culturali sași, al căror paternalism arogant a iritat nu odată. În plus, deosebiri multiple în derularea proceselor specifice între câmpurile culturale germane, precum între cel din Transilvania³⁸, cu rețeaua sa densă de edituri, librării sau biblioteci și, de pildă, cel din Basarabia, unde „sentimentul comunitar” al germanilor a continuat să se limiteze multă vreme după războiul mondial la orizontul rural³⁹, n-aveau cum – în cheie psihologică – să contribuie la o înlăturare a barierelor, ci chiar dimpotrivă!

---

³⁶ Michael Markel, *op. cit.*, p. 166.

³⁷ Biserica reformată din Basarabia a fost, de pildă, subordonată episcopului luteran de la Sibiu. Vezi Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 92.

³⁸ Mișcarea „transilvanistă” inițiată de elitele maghiare a avut un ecou destul de limitat în cercurile politice și culturale săsești. Vezi Elemer Illyés: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Wien, Braumüller, 1981, p. 83-84; Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 178-179.

³⁹ „Douăzeci de ani [de la alipirea la România n.n.] reprezintă un prea scurt interval în care într-un grup etnic de mai puțin de 100.000 de persoane s-ar putea ivi din senin realizări științifice sau artistice importante”, credea Klein (Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 387. Vezi și Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 112).

*

Momentul 1918 a însemnat pentru toate „câmpurile de producție culturală” germanofone, care în urma războiului mondial s-au regăsit între granițele României Mari, un soi de „alunecare sud-estică”⁴⁰, căci, pe lângă greutățile concrete pe care noile linii de demarcație între statele naționale le-au provocat transportului dintre estul și vestul Europei, un rol important l-a jucat desprinderea simbolică de spațiul germanofon „compact” al Europei Centrale, perceput în „provinciile” estice drept semn al definitivei periferizării și izolării. Îngrijorările de atunci le recapitula Karl Kurt Klein peste douăzeci de ani, când constata – observație valabilă pentru cele mai multe dintre noile teritorii unite cu România – că „fața Transilvaniei [...] a fost de secole îndreptată spre Apus. Paza contra Răsăritului, izvorul suferinței seculare dinspre turci, o conținea instinctiv în sânge”⁴¹. Capitala București, care nu putea decât aminti de invaziile venite din direcția Balcanilor, nu avea vocația de metropolă pentru germanii din România, deși adăpostea mulți vorbitori de germană, și mai cu seamă pe membrii fracțiunii parlamentare a organizațiilor germane, motiv pentru care și „oficiul cultural” s-a transferat acolo după 1931. Nu pentru că românii n-ar fi exercitat pentru germani – cum pretindea provocator un politician bănățean – nici o atracție⁴², ci mai ales pentru că elita politică românească n-a înțeles să trateze minoritățile altfel decât ca pe un „corp străin” în statul național⁴³, prăpastia dintre acestea, între care germanii și germanofonii, pe de o parte și centrul puterii pe de alta a crescut treptat deja din primul deceniu de după Unire.

Pentru o „reapropiere” simbolică de Europa Centrală germanofonă, mulți germani din Transilvania, Banat și Bucovina au pornit încă din anii '20 în căutarea unor noi (vechi) „metropole”, ca reper cultural și chiar politic; doar pentru germanii basarabeni accesul la fostul „centru” –

---

⁴⁰ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 76.

⁴¹ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 411.

⁴² *Apud* Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 123.

⁴³ Vezi între altele Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik*, Ippesheim, Arbeitskreis für Geschichte und Kultur der dt. Siedlungsgebiete im Südosten Europas, 1993, p. 54; Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 172.

estic, dar cu alură „vestică” – al tuturor coloniilor germane de la Marea Neagră de dinainte de 1918, Odessa⁴⁴, care aparținea acum Ucrainei sovietice, rămânea închis. Pentru sașii din Transilvania alegerea a fost cea mai puțin complicată; ținând seama de faptul că războiul în care Germania fusese adversarul României abia se încheiase, reintrarea în orbita orientării lor antebelice spre Reich pretindea însă prudență. Elitele săsești se îndepărtaseră definitiv de Viena după „compromisul” din 1867, când s-au socotit trădate de Austria și lăsate la cheremul centralismului ungar; simpatiile lor național-germane, exprimate deja la 1848, se manifestaseră deja în ultimele decenii dinaintea războiului prin configurarea unui sentiment dublu-identitar săsesc și german (în sensul afinității pentru Germania imperială)⁴⁵. După 1920, „oficiul cultural” al Asociației Germanilor din România a cultivat „la vedere” apropierea de Germania, de unde se și procurau finanțări diverse pentru instituții și proiecte – de la burse de studii în Reich⁴⁶ și școli private germane până la ziare sau Biserica luterană⁴⁷; subvențiile au oferit deja foarte devreme posibilitatea ca diferite servicii germane de la Berlin sau București să poată interveni direct în activitățile politice ale organizațiilor săsești din Transilvania⁴⁸.

Aceeași opțiune, adoptată tot mai evident în această perioadă și de elitele șvabe din Banat, marchează însă în cazul acestora o cotitură semnificativă: fosta metropolă a șvabilor maghiarizați, Budapesta, părea definitiv pierdută, și nici Viena, deposedată de orice strălucire în anii de criză ai primei Republici austriece fondate după război, nu mai reprezenta o atracție plauzibilă. Nu întâmplător, în timp ce corifeul literar al șvabilor catolici, Adam Müller-Guttenbrunn, și-a construit cariera în Austria dinaintea Primului Război Mondial, cei mai importanți autori germani bănățeni de după 1918, Otto Alscher și Franz Xaver Kappus, au

---

⁴⁴ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 385f.

⁴⁵ Michael Markel, *op. cit.*, p. 168 și urm.

⁴⁶ Vgl. Johann Adam Stupp, „Deutsche Autoren aus Rumänien in Hitlerdeutschland” in Michael Markel, Peter Motzan (Hrsg.), *Deutsche Literatur in Rumänien und das „Dritte Reich”*, München, IKGS, Verlag, 2003, p. 71-82, aici 72.

⁴⁷ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 61 și urm.; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 135 și urm.

⁴⁸ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p.103.

fost publicați de edituri de la München și Berlin. Într-un volum apărut în 1926 la Dresda, intitulat *Das Deutschtum im rumänischen Banat*, se poate urmări îndeaproape această schimbare de atitudine, căci pe lângă profesia de credință național-germană („Poporul german constă în suma tuturor germanilor”), se formula limpede desprinderea de tradiția austriacă: Karl von Möller – un politician bănățean născut la Viena și care a devenit de foarte timpuriu acolit al lui Hitler – susținea chiar că responsabilitatea pentru „de-germanizarea” provinciei și predarea ei către Ungaria ar fi revenit Habsburgilor, începând deja cu Maria Theresia și cu fiul ei Iosif al II-lea⁴⁹.

Mai complicată a fost însă situația Bucovinei, unica provincie „alipită” care, înaintea Primului Război Mondial, a beneficiat de un statut autonom în jumătatea austriacă a Monarhiei Habsburgice: scindarea politică în rândurile foștilor „liberali germani” înfăptuită de cercurile „germanilor creștini”, dar și cu o anumită acoperire dinspre curentele naționale evreiești (sioniste și socialist-evreiești), a condus pe termen lung și la separarea rețelelor culturale ale germanilor „etnici” pe de o parte și ale cercurilor germanofone ale burgheziei evreiești (indiferent de afilierea politică) pe de altă parte, până la constituirea unor mini-câmpuri culturale diferite. Între caracteristicile lor deosebitoare se distingea mai cu seamă raportul față de „câmpul cultural” supraregional constituit simbolic în jurul Vienei⁵⁰: observația corectă a lui Dieter Kessler, cum că autorii germanofoni din Bucovina s-au simțit, în ciuda tematicii lor locale, „mai curând în afara unei literaturi germane definite regional”⁵¹, îi privește de fapt pe cei aparținând rețelei germanofone a burgheziei asimilate evreiești (Franzos, Rosenzweig, Brociner) și nu pe „localiștii”,

---

⁴⁹ Karl Bell (Hrsg.), *Das Deutschtum im rumänischen Banat*, Dresden, Deutscher Buch-und Kunstverlag, 1926, p. 5, 53.

⁵⁰ Eduard Castle a disociat explicit în epoca de dinaintea Primului Război Mondial între o „literatură partinică și provincială” și una a modernității, produs privilegiat al metropolei vieneze. Vezi Eduard Castle (Hrsg.), *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn*, Wien, Carl Fromme, 1937.

⁵¹ Dieter Kessler, *Die deutschen Literaturen Siebenbürgens, des Banates und des Buchenlandes von der Revolution bis zum Ende des Ersten Weltkrieges (1848-1918)*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1997, p. XVIII.

elogiați de Karl Kurt Klein tocmai în virtutea acestui criteriu, Kipper, Porubsky sau Lang⁵². În vreme ce întreprinderile culturale ale etnicilor germani din Bucovina s-au aliniat după 1918 – și sub influența „oficiului” de la Sibiu – „câmpului cultural” local al sașilor transilvăneni⁵³, Viena a rămas pentru cealaltă „rețea” referința principală; mult mai târziu, Paul Celan, care a crescut în acest mediu intelectual cernăuțean, a evocat respectiva realitate într-o formulare deosebit de expresivă: „Accesibilul, deși destul de depărtat, țelul de atins, se numea Viena”⁵⁴ – nu cea monarhist-catolică sau naționalist germană, ci aceea liberală sau chiar „roșie” (social-democrată, dar și comunistă). Această opțiune transpare cu mare claritate, de exemplu, în revista expresionistă *Der Nerv*, fondată la Cernăuți în 1919, în care atât tradiția liberală a cultivării limbii germane, cât și radicalismul social și estetic au fost deopotrivă reprezentate și cultivate.

Tocmai din acest scurt episod efemer consumat în 1919 pe suprafața „câmpului cultural” aferent de la Cernăuți s-a nutrit acea literatură regională bucovineană de limbă germană, nespecifică în comparație cu modelul provincial autohtonist (*Heimatlidtung*), care, produs al fracțiunii intelectuale constituite în mediul urban, și-a afirmat filiația din crezul cosmopolit și umanist al idealismului german⁵⁵. Nimeni altul decât Richard Csaki s-a profilat ca purtător de cuvânt al criticii „naționale” pe care diverși publiciști sași din Transilvania țineau s-o exprime la adresa limbii „întortocheate” din *Der Nerv*, cu aluzii

---

⁵² Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 381-383.

⁵³ Este simptomatică în acest sens și ascensiunea fostului paroh protestant al Cernăuțiului, Viktor Glondys, la demnitatea de paroh protestant al Brașovului și apoi, în 1932, de episcop al Bisericii luterane a sașilor transilvăneni.

⁵⁴ Paul Celan, „Ansprache anlässlich der Entgegennahme des Literaturpreises der Freien Hansestadt Bremen”, în idem, *Gesammelte Werke in sieben Bänden*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2000, vol. 3, p. 185-186, aici p. 185. Vezi versiunea românească Paul Celan, *Meridianul și alte proze*, trad. de Andrei Corbea, Iași, Polirom, 2020, p. 67.

⁵⁵ Vgl. Andrei Corbea-Hoisie, „Ein Skandal des Jahres 1919 und die Czernowitzer Zivilisationsliteraten”, în *Sprachkunst. Beiträge zur Literaturwissenschaft*, Jhrg XLII (2011), 2. Halbband, p. 321-338.

transparente și caustice la un presupus idiom germano-evreiesc vorbit la Cernăuți⁵⁶. Între ei, Csaki, editor al revistei autodeclarate „conservatoare” *Ostland*, nu ezita să emită ipoteza că, atât în spatele revistei brașovene *Das Ziel*, cât și în cel al revistei *Der Nerv* s-ar afla „literați internaționaliști de sânge nearian”⁵⁷. Astfel se anticipa deja o evoluție tot mai vizibilă spre sfârșitul deceniului al treilea al secolului XX către confruntările ideologice din spațiul public germanofon al României Mari. Afirmția din 1923 a unui diplomat german acreditat la București cum că „sașii transilvăneni [...] sunt aproape în întregime naționaliști germani, iar [...] în politica internă germană de partea extremiștilor de dreapta”⁵⁸ nu corespundea, poate, pe deplin realităților momentului, dar verdictul indica desigur tendințe deja perceptibile; inclusiv politicieni conservatori precum un Hans Otto Roth și-au apropiat cu timpul teme și formule retorice ale discursului naționalist⁵⁹. Confiscarea ideologică treptată a grupurilor etnice germane din România de către cercuri și mișcări dirijate dinafară de Partidul Național-Socialist al Muncitorilor din Germania va conduce rapid, după 1933, la nivelarea totală a autonomiilor politice și culturale, inclusiv în bisericile germane. Pe de altă parte au rezistat doar enclave izolate ale adeziunii la un model cultural democratic – între care câteva ziare cernăuțene și timișorene –, în care referința la exilul intelectual german a devenit centrală⁶⁰, când, în 1936, bucovineanul Alfred Margul-Sperber îi va propune colegului său sas transilvănean Heinrich Zillich, care, în calitate de redactor-șef al revistei *Klingsor* îi publicase cândva câteva poezii, să-i mijlocească

---

⁵⁶ Vezi de pildă relatările malițioase despre așa-zisul „scandal de presă” de la Cernăuți în jurul revistei *Der Nerv* în *Neppendorfer Blätter* sau *Gross-Kokler Bote*, *Apud Ibidem*, p. 337.

⁵⁷ Vezi prezentarea de către Richard Csaki a revistei *Der Nerv* în *Deutsche Tagespost*, *Apud Ibidem*, p. 338.

⁵⁸ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 145.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 146.

⁶⁰ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 96. Vezi și Michael Astner, „Die Czernowitzer Presse aus der Spiegelsicht der Exilrezeption (1933-1940)”, în Andrei Corbea, Michael Astner (Hrsg.), *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Konstanz/Iași, Hartung-Gorre/Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 1990, p. 221-228.

Câmpuri culturale germanofone în România Mare după 1918

colaborarea la ziarul *Prager Tagblatt*, apropiat cercurilor emigrației germane, acela a reacționat supărat și indignat: „Contradicția și lupta dintre evrei și germani s-a ascuțit atât de tare în ultimii ani încât eu nu pot participa la apariția comună în public a autorilor germani și evrei. Pentru ambele părți este mai bine ca și din acest punct de vedere să se respecte o separație clară”⁶¹. Pe această cale s-a desăvârșit simbolic izolarea ultimului (și celui mai primejdut) „câmp de producție culturală” de limbă germană din România rămas autonom de restul pe deplin uniformizat⁶². Acest model al omogenizării sub constrângere ideologică a tuturor literaturilor „provinciale” de limbă germană din România (și odată cu ele a „câmpurilor culturale” aferente) a fost reluat, perfecționat și împlinit ulterior, în perioada comunistă, prin conceptul unei literaturi „comune” de limbă germană din România („Rumäniendeutsche Literatur”)⁶³.

German cultural fields in Greater Romania after 1918

(Abstract)

On 29 December 1918, a month after a Romanian “national assembly” had proclaimed in Alba Iulia the unconditional annexation of Transylvania to the Kingdom of Romania, King Ferdinand signed the Decree consecrating the Act of Union; the Transylvanian Saxon politicians and dignitaries were facing a *fait accompli*. Most of them immediately understood that persisting in their old loyalties was meaningless and counterproductive in view of the reality of the Romanian army's presence in the province, so that already on 8 January 1919 a “national assembly” of the Saxons, convened by their German National Council,

---

⁶¹ *Apud* George Guțu, „Im Trubel der Geschichte - Heinrich Zillich's Briefe an Alfred Margul-Sperber”, în Anton Schwob (Hrsg.), *op. cit.*, p. 206-215, aici 214.

⁶² Un gest semnificativ a fost publicarea în Germania nazistă a unei antologii a poeziei de limbă germană din Bucovina, unde criteriul rasial a prevalat în fața celui estetic, încât toți autorii evrei au fost complet eliminați. Vezi *Bukowiner deutsches Dichterbuch*. Hrsg. von Alfred Klug. Stuttgart, Wahl, 1939.

⁶³ Vezi între alții Andrei Corbea-Hoisie, „Erneute Anmerkungen zum Begriff „Rumäniendeutsche Literatur“. Versuch einer ideologiekritischen Dekonstruktion”, în Gotthart Wunberg, Dieter A. Binder (Hrsg.), *Pluralität. Eine interdisziplinäre Annäherung. Festschrift für Moritz Csaky*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau, 1996, p. 81-99.

adopted a clear Declaration of adhesion to the Union; 20 years later, Karl Kurt Klein considered that, with this moment, the Transylvanian Saxons would be responsible, among other things, for 'providing solid support for the merger of all the German communities scattered throughout the provinces of Greater Romania'.

Although the strict model of the Transylvanian Saxons in their internal organisation by "ethnic councils" ("Volksräte") was taken up by the German groups in all the other Romanian provinces, the references of the Saxon "world" in Transylvania, the result of a centuries-old historical and cultural tradition, compared to the local circumstances in Banat, Bukovina and especially in Bessarabia and Dobrogea were difficult to impose.

Keywords: cultural fields, Transylvanian Saxons, Karl Kurt Klein, Banat, Bucovina